

5.1.7 ТВОРЧАСЦЬ ЗМІТРАКА БЯДУЛІ (1886–1941)

- 1 Біяграфія: умовы фарміравання і асаблівасці таленту
- 2 Паэзія З.Бядулі “нашаніўскага” перыяду і 20-х гг. (зб-к “Пад родным небам”); лірычныя імпрэсіі (зб-к “Абрэзкі”); апавяданні 1912 – 1915 гг.
- 3 Апавяданні 20-х гг.; аповесць “Салавей” і аўтабіографічныя аповесці “Набліжэнне” і “У дрымуемых лясах”.
- 4 “Язэп Крушинскі” як сацыяльна-псіхалагічны раман; проблематыка, сістэма вобразу.

Словам “парадокс” можна вызначыць прыход гэтага пісьменніка ў беларускую літаратуру. Як сталася, што ў той час, калі свае сыны, пазнаўшы адукцыю, часта адмаўляліся ад роднай мовы і культуры, яўрэйскі хлопчык насуперак сям’і і абішыне (кагалу) адчувае сябе ў гэтай культуре родным сынам?

1 Біяграфія: умовы фарміравання і асаблівасці таленту

Празаік, паэт, крытык, публіцыст, адзін з пачынальнікаў навейшай беларускай літаратуры, які займае ў ёй месца сярод зорак першай ведучыні. Па дамінантнай рысе сваёй творчасці З.Бядуля – лірык, пісьменнік ліра-эпічнага складу. Сапраўднае імя – Самуіл Яфімавіч Плаўнік.

Асноўныя біяграфічныя звесткі пісьменніка пададзены ніжэй у табліцы:

1	1886 г.	Нарадзіўся ў небагатай яўрэйскай сям’і ў мястэчку Пасадзец на Віленшчыне (цяпер Лагойскі р-н Мінск. вобл.); бацька быў арандатарам, гандляром, прыказчыкам у купца-лесапрамыслоўца; маці працавала швачкай-каптурніцай; дзед – каваль і меднік, меў уласную бібліятэку.
2	1893 г.	вучыцца ў хедары (пачатковай школе) у мястэчку Даўгінава.
3	прыкладна да 1901 г.	вучыцца ў ешыбоце (школе рабінаў) у Іллі; ешыбот не закончыў, прычыны даследчыкі называюць розныя (выключылі / пакінуў вучобу сам).
4	1902 г.	пачаў працаваць канторшчыкам на лесараспрацоўках.
5	1907 г.	пачаў пісаць вершы на рускай мове і пасылаць іх у пецярбургскія часопісы; вершы хвалілі, але не друкавалі.
6	1910 г.	пачаў друкавацца: у газеце «Наша ніва» змешчана імпрэсія на беларускай мове «Плюць начлежнікі».
7	1912 – 1915 гг.	у «Нашай ніве» было надрукавана апавяданне “Малітва малога Габруска”, пасля чаго Бядуля быў запрошаны В.Ластоўскім у Вільню на сталую працу (працаваў у расійскай газете “Вечерняя газета”, пасля ў “Нашай ніве”.
8	1913 г.	выдаў зборнік “Абрэзкі” (Пецярбург, выдавецства “Загляне сонца...”).
9	1915 г.	з набліжэннем фронту пакідае Вільню; некаторы час жыве ў бацькоў, потым едзе ў Мінск (сустракае дзве рэвалюцыі, перажывае нямецкую, затым белапольскую акупацыю, працуе ў Беларускім камітэце дапамогі ахвярам вайны).
10	1919 г.	працаваў у газеце “Савецкая Беларусь”, быў рэдактарам дзіцячага часопіса “Зоркі” (пазней – краязнаўчага ч-са “Наш край”).
11	1922 г.	выйшла кнігі паэзіі «Пад родным небам», лічыцца самым лепшым зб-кам пісьменніка.
12	1923 г.	выйшаў зборнік апавяданняў «На зачарованных гонях».
13	прыкл. 1924 – 1926 гг.	уваходзіў у літаратурнае аб'яднанне “Маладняк” (у вершах гэтага перыяду (зб-к «Буралом», 1925) шмат штампаванай пафаснай рыторыкі і ўслыўлення «чырвоных датаў», няроўных рыхтаў і «цыклапічных

		вобразаў”[14]), пасля – ва “Узвышша” (у аднайменным ч-се друкаваліся “Салавей” і “Язэп Крушынскі”); працаў у Інбелкульце.
14	1927 г.	ажаніўся з Марыяй Ісакаўнай Плаўнік (мелі дачку (1929) і сына (1934)).
15	1928 г.	выйшла кніга аповесцей «Салавей», прысвечаная мінуўшчыне, часам прыгоннага права.
16	1929 г.	выйшаў двухтомны раман “Язэп Крушынскі”.
17	30-я гады	“сышоў у падполле”, пісаў творы для дзяцей («Мурашка-Палашка» (1939), «Сярэбраная табакерка» (1940)).
18	ліпень 1941 г.	памёр у цягніку ад інфаркту падчас эвакуацыі па дарозе ў Ташкент (г. Уральск (Казахстан), там і пахаваны).

2 Паэзія З.Бядулі “нашаніўскага” перыяду і 20-х гг. (зб-к “Пад родным небам”); лірычныя імпрэсіі (зб-к “Абрэзкі”); апавяданні 1912 – 1915 гг. – ранняя лірыка

Бядулю было наканавана перажыць шмат крыўдаў і несправядлівасцяў. І адна з іх тая, што пры жыцці стала напаўзабытай багатая лірычная спадчына паэта [5].

“Побач з Багдановічам стаяў Бядуля ў асэнсаваным імкненні ўзбагаціць новую беларускую літаратуру паэтычнымі дасягненнямі пачатку ХХ стагоддзя, даць узоры разнастайных форм, памераў, рытмаў. Сваёй творчасцю пісьменнік як бы даказаў магчымасць беларускай мовы выказаць, перадаць самыя тонкія адценні пачуццяў і перажыванняў чалавечай душы” [5, с. 251].

Навучанне ў хедары і ешыбоце паўплывала на змест і форму яго твораў, “якія культурна ўзбагацілі жанрава-стылявую плынь нашай літаратуры, арыентуючы яе на ўзнёслую ўрачыстасць Талмуду і Бібліі. Як і Купала, ён аддаў даніну дэканансу, у яго вершах і празаічных абразках відавочны ўплыў імпрэсіянізму” [14, с. 203].

Вядомыя вопыты Бядулі ў галіне формы: з белым вершам (“Каўказ”, “Віленскія ўспаміны”), верлібрам (“Сны”, “Чырвона-чорная жалоба”). Разам з Багдановічам ён спрабаваў “прывіць” беларускай паэзіі урбаністычную тэматыку (“Віленскія ўспаміны”). Нарэшце, як і многія сімвалісты, Бядуля надаваў выключнае значэнне музыцы твораў, аб чым гавораць іх назвы: “Пяюць начлежнікі...”, “Здалося мне, што струны нейкія рваліся...”, “Акорды”, “Акорды мора”, “Сымфонія”, “Містэрыйя”. Аб рытмічным багацці і разнастайнасці лірыкі Бядулі сведчаць вершы “Доч месяца”, “Ля срэбнай затокі”.

Ранній творчасці Бядулі ўласціва рэлігійная тэматыка і вобразнасць (цыкл “На біблейны лад”). Твораў з выразным рэлігійным зместам у Бядулі вельмі многа. Але яны, уключаючы і згаданы цыкл, у далейшым не перадрукоўваліся, а старанна замоўчваліся” [5, с. 244].

Багдановіч і Бядуля, бадай, адзіныя беларускія пісьменнікі пач. ХХ ст., у творчасці якіх узнякалі антыхычныя матывы. Бядулю было таксама харектэрна і адчуванне катастрофічнасці жыцця, нетрываласці Хараства. Яго, як Купалу і Багдановіча, не мінае тэма раўнадушша і нават варожасці сусвету да чалавечага існавання. В.Максімовіч [8] лічыць, што харектэрны стан лірычнага героя Бядулі – безупынная пагоня за “імкненнямі красы” (цыкл “Настроі”). Паэт імкнецца ўлавіць вібрацыю чалавечай душы, зменлівасць настрояў і перажыванняў. Скразным у яго метафарычнай сістэме з’яўляецца эффект “мігцення”, “дрыжання”, “трымцення”: “зарніцы квітнелі ў мігценні”, “зоркі ў водным люстры мільгаюць”, “чулы аер

дрыжыць” і інш. Для многіх вершаў Бядулі, зазначае Максімовіч, харктэрна асобая, *перарывістая структура*, калі іх радок дробіцца на часткі, на кароткія фразы, нярэдка ў адно слова, дзеліцца рэзкімі паўзамі (графічна гэта выражаецца мноствам працяжнікаў, шматкроп’яў). Тым самым ствараецца эффект пульсуючага хуткага рытму, рухомасці верша (“Снег”). Звяртаецца паэт і да прыёму супрацьпастаўлення: “*To не снег – то чаромха цвіце...*”. Ёсць у яго і і іншы тып верша – з замаруджаным рытмам, спакойнай мінорнай інтанацыяй, з нетаропкай зменай малюнкаў (“*Аздобіў сакавік у златаблеск даліны, // Быў чысты, нібы шкло, абиар-прастор нябёс, // Сінь-далъ адзела туль з сярэбранай тканіны, // Здалёку ѿчмыны бор вяршалінамі трос*”).

З.Бядуля – адзіны паэт з плеяды паэтаў-адраджэнцаў, для якога вялікую цікавасць уяўляла *сфера падсвядомага, ірацыянальнаага*. Уся творчасць Бядулі да 1922 г., уключаючы зб-к “Пад родным небам”, праходзіць пад знакам умоўнасці, падтэксту, сімвалічнасці. У гэтым падабенства творчых манер Бядулі і Купалы. Але гэта і адна з прычын таго, лічыць Максімовіч, што вершы Бядулі менш “каціраваліся” ў беларускай літаратуре, амаль не былі предметам засяроджанай увагі з боку літаратуразнаўцаў [8].

– вершины аб Першай сусветнай вайне

“Змірок Бядуля не давяраў афіцыйнай прапагандзе (афіцыйнаму, казённаму патрыятызму – Т.Ф.) і змог стварыць сваю мастацка-вобразную канцепцыю крывавай, трагічнай для народаў, у першую чаргу ёўрапейскіх, карціну рэчаіснасці. У цэнтры гэтай карціны – разбурэнне, спустошанне, смерць” [6, с. 3] – зазначае даследчыца І.Кульбянкова ў артыкуле “Ад сусветнай тугі да веры ў беларускі шлях. Паэзія Зм.Бядулі 1914-1919 гг.” [6]. Яна вылучае некалькі жанрава-стылёвых груп у паэзіі Бядулі гэтага перыяду: а) вершы пра вайну (у іх паэт –выкryваў падпальшчыкаў / зачыншчыкаў вайны, – выkryvaў вайну як антынародную справу, – выkryvaў нацыяналістычны чад, што ахапіў у 1914-1915 гг. частку інтэлігенцыі царскай Расіі, а таксама Францыі і Германіі, – прыходзіў у асуджэнні вайны да апакаліптычных вывадаў, да бязвер’я ў чалавека, у прагрэс гісторыі); б) творы на біблейскую тэму; в) творы адраджэнскага гучання; г) сюжэтныя сцэнкі побытавага харктару; д) медытациі пра мастацтва, паэта і паэзію.

І.Кульбянкова зазначае, што верш “Сэрца прароча” (1914) – адзін з першых водгukaў паэта на вайну. <...> У стылі сімвалізму як літаратурнай плыні ў вершы згадваюцца вобразы “*таемнай долі*”, “*чорнага бога*”, што рассявае “*атручены мак*”, ваўкалака, “*зачараванага*” сну “*пад цяжарам магілы*”. <...> Жыццё ў вершы ператвараецца ў фантасмагарычны карнавал змрочных сілаў, атруты панавання сну над явай, забыцця над жывым жыццём. <...> Убачанае і перажытае паэтам у гэты час выявілася ў вершах антываеннага гучання. Пераважная большасць іх уваходзіць у цыкл “Вайна 1914 - 1917”. У творах “Ад крыві чырвонай”, “Не мы...”, “Вайна”, “... И сотнямі тысяч...”, “Юда жэніцца...”, “То не хаты, а курганы...”, “Сухавei”, “Ты слязамі і крыжамі...” пісьменнік малюе не менш жахлівыя карціны, чым у вершы “Сэрца прароча”. На ўжо згаданыя наслойваюцца новыя сімвалы: “*чырвоная кроў*”, “*Юда*”, “*сухавei*”, “*слёзы*”, “*крыжы*”. Замест хат паўстаюць курганы, якія сталі агульнымі дамавінамі для многіх невінаватых людзей (“*To не хаты, а курганы...*”). Сімваліка змрочная. <...> Вайна, на думку аўтара, – заўсёды злачынства, і ёй няма апраўдання. Да ўсяго паэт сцвярджае, што пасля крывавай вайны не застанецца не

толькі пераможаных, але і пераможцаў (“Ціхія сялібы нішчыў “свой” і “вораг”. // Працу, пот гаротных панясло віхром”; “Пойдзе вой на воя, пойдзе брат на брата; // Так удзень да ночы, уначы да дня”). <...>

Т.ч., Бядуля асуджае вайну як антыгуманную з'яву. Размову пра вайну паэт выдзе у двух планах: 1) сімволіка-алегарычным, філософскім і 2) канкрэтным, жорстка рэалістычным.

Зборнік “**Пад родным небам**” (1922 г.), які лічыцца самым лепшым паэтычным зборнікам аўтара, “цэльны паэтычны адзінства бачання свету. Паэт выдатна адчувае жыццё прыроды, яго пейзажныя вершы вабяць дакладнасцю дэталяў, адухаўленнем лесу, поля, рэчкі, сонца, ветру, неба, зорак, месяца, птушак, звяроў, усяго таго, што акружжае чалавека ад нараджэння да смерці. Даждлівы дзень, яснота дня. Усё зліваецца ў адно: стагі, дрэвы, прастор” [3, с. 248]. На жаль больш падрабязную інфармацыю пра зборнік знайсці цяжка. А прачытаць зб-к можна ў беларускай электроннай бібліятэцы “Беларуская палічка” [18].

– *лірычныя імпрэсіі (зб-к “Абрэзкі”)*

Вышэй ужо адзначалася падабенства творчых манер Бядулі і Купалы, маючы на ўвазе іх лірыку. І заўважалася, што гэта адна з прычын таго, што вершы Бядулі менш “каціраваліся” ў беларускай літаратуре. А вось лірычныя празаічныя мініяцюры З.Бядулі, што часцей друкаваліся ў “Нашай ніве”, зрабілі яму літаратурнае імя. Так, у 1913 г. у Пецярбургу ў выдавецтве “Загляне сонца...” выходзіць зб-к пісьменніка “**Абрэзкі**” (Новая з'ява ў тагачаснай беларускай літаратуре ў жанрава-стылявым сэнсе). А.Лойка [1] вылучае два віды імпрэсій Бядулі ў згаданым зб-ку: маналагічныя і замалёвачныя. Розніца яны сваім лірычным героем. У першых з іх герой – незразумелая нікім асона (чалавек-адзіночка), якая, па словах В.Каваленкі, узвышаецца над асяроддзем сваім багатым духоўным зместам, імкнецца да ўнутранага ўдасканалення, гатовая да самаахвярнасці ў інтэрэсах чалавечства, але асуджана знемагаць ад адзіноцтва і перажываць сваю бяздзейнасць (“Нуда мая”, “Вечарам”, “Як памру...”, “Захаваю нуду сваю...”, “У заварожаных казках”). У замалёвачных абрацках лірычны герой ужо больш глядзіць навокал сябе і заўважае сацыяльную нядолю, што выявілася ў вобразах пастушкі, аратага, рабочых ля вапеннай гары, бабулькі, якая памірае (“Пастушка”, “Кветка”, “Ля вапеннай гары”, “Без споведзі”). Сярод двух відаў імпрэсій многа прысвечаных жаночай долі <...>. Ёсць у зб-ку “Абрэзкі” і імпрэсіі-прызнанні лірычнага героя ў каханні. Матыў тут і адчаю прысутнічае і ў іх <...> (“Прытуліся ка мне”, “Загадка”, “Аб ёй”, “Не пазірай на мяне”). “Па складзе свайго таленту Бядуля адносіцца да кагорты пісьменнікаў рамантычнага светаўспрымання – з вострай, нават балючай цягай да ідэалу, да прыгожага, з неадольнай прагай спасціжэння вечнай таямніцы жыцця” [8].

Акрамя “Абрэзкоў” Бядуля стварыў Цыкл “**Мініяцюры**”, які ўключае ў сябе такія імпрэсіі як “Зямля”, “Акорды мора”, “Акорды”, “Здалося мне, што струны нейкія рваліся...”, “Ралля”, “Ратай”, “Шаптаў чарот”, “У часе змяркання”, “Не пячы гэтак, сонейка!” і інш.

В.Максімовіч зазначае, што імпрэсіі Бядулі па светапогляднай дамінанце нагадваюць “лірыку ў прозе” рускага пісьменніка пач XX ст. Б.Зайцева. Асаблівасці іх пісьменніцкай манеры – гэта імпрэсіянізм, глыбокі лірызм, што прадыктавана

павышанай цікаласцю да пейзажу (які не мае застылых форм і контураў), да ўсяго няўстойлівага, пераходнага, зменлівага [8].

– апавяданні 1912 – 1915 гг.

Многія апавяданні З.Бядулі сталі хрэстаматыйнымі: “Пяць лыжак заціркі” (1912), “На каляды к сыну” (1913), “Вялікодныя яйкі” (1913), “Малыя дрывесекі” (1914), “Летапісцы” (1914). Яны, па словах І.Навуменкі, могуць упрыгожыць самую развітую літаратуру. У іх Бядуля паказвае забітую, цёмную вёску. У свой час М.Багдановіч зазначаў, што “са змрочным гумарам малюе ён невясёлае беларускае жыццё і імкнецца ад яго ў фантастычны, казачны свет”. Сам Бядуля пра свае празаічныя творы пісаў наступнае: “Што датычыць фабульных крыніц, то ніводнае апавяданне ў мяне не прыдумана, у аснову паложаны сапраўдныя факты”.

В.Максімовіч лічыць, што менавіта апавяданні задаюць тон трагедыйнай творчасці пісьменніка, у творах побытавага плана ставяцца не абстрактна-метафізічныя пытанні, але тыя праблемы, якія былі актуальныя, злабадзённыя для чалавека пачатку XX стагоддзя. “Бядулю перш за ўсё цікавяць людзі вясковага “дна”. Аўтар імкнецца даследаваць сацыяльныя вытокі, якія параджаюць адпаведныя тыпы чалавечых паводзінаў і псіхалогі... <...> Канцепцыя чалавека ў апавяданнях Бядулі ў асноўным рэалістычная, бо характар героя выводзіцца з абставінаў, умоў жыцця. З другога боку, сам чалавек паказваецца ўнутрана складаным, супяречлівым” [8, с. 280].

“Ключавыя праблемы творчасці Бядулі – сацыяльныя і філософскія праблемы адчужэння, адзіноты, абязлічання чалавека, дэтэрмінацыі і свабоды чалавека. Адзіноцтва “асобнага чалавека” сярод мноства людзей – тое, што пасля ў мастацкай свядомасці ХХ ст. на Захадзе стане адным з неадлучных кашмараў, найперш у літаратуры экспрэсіяністаў і экзістэнцыялістаў, у творах Кафкі, Сартра, Камю, Сімона дэ Бавуар, – узрушыла Бядулю яшчэ ў пачатку стагоддзя” [8, с. 280–281].

А. Лойка падкрэслівае, што большасць з апавяданняў “заснавана на драматычным сюжэце з паэтызацыяй незвычайных абставін і незвычайных герояў, з трагічным фіналам” [1, с. 370]. “У цэлым сацыяльна-бытавая апавяданні З.Бядулі даюць даволі панарамны паказ жыцця гаротнай вясковай і местачковай Беларусі...” [1, с. 372]. Пры гэтым трагічнае нярэдка выступае ў Бядулі ў іпастасі камічнага, як бы “смех праз слёзы” (“Пяць лыжак заціркі”, “Вялікодныя яйкі”).

Часта даследчыкі раннія апавяданні Бядулі вызначаюць як навелы. “Сярод ранніх празаічных апавяданняў Бядулі няма твораў разгорнутых, з широкім ахопам падзеі. У навелах, як правіла, адзін-два героі, адна падзея, адна псіхалагічна-эмаянальная настраёвасць” [3, с. 246].

“У ранніх апавяданнях Бядулі няма героя, з якім можна было б звязаць хоць невялікую надзею на палепшанне жыцця. У гэтым ён падобны да ранняга Гарэцкага, асобныя творы якога цяжка чытаць з-за велізарнага напалу ў іх адмоўнай энергіі (“Антон”, “Ціхая плынь”). Штосьці падобнае бачым і ў лірыцы Купалы” [3, с. 246].

У прозе, як і ў паэзіі, З.Бядуля намаляваў шмат выдатных карцін навакольнай прыроды <...>. Гэта імпрэсіяністычны жывапіс. Настанікамі пісьменніка, на думку даследчыкаў, былі сучасныя яму беларускія і рускія літаратары – Колас, Чэхаў і інш.

3 Апавяданні 20-х гг.; аповесць “Салавей” і аўтабіографічныя аповесці “Набліжэнне” і “У дрымучых лясах”.

У пачатку 20-х гг. галерэя малюнкаў і партрэтаў папоўнілася апавяданнямі «Дванаццацігоднікі», «Бондар», «Панскі дух», «На балоце». З'яўляецца «новы герой», які нясе з сабой канфлікты савецкага перыяду («Маці», «Дэлегатка», «За годам год») [14].

Аповесць “Салавей” першапачаткова друкавалася ў ч-се “Узвышша”. Мае трох варыянты. Выдавалася тройчы: у 1928, 1929, 1932 гг. Апошні варыант <...> на думку крытыкаў, не самы лепшы: утрымлівае зашмат натуралистычных сцэн. Пісьменнік залішне запалітызаваў, заідэалагізаваў свой твор. Былі меркаванні (М. Смолкін), што “Салавей” – гістарычны твор. На самой справе, аповесць не адпавядае ніводнай з умоў, якія вызначаюць жанр гістарычнага твора. Тут няма героя, які быў бы гістарычнай асобай, гістарычнай проблематыкі, адпаведнага каларыту. “Салавей” – твор, прысвечаны мінуўшчыне,.. дзікім часам прыгоннага права. Аповесць называюць (А. Бабарэка) таксама казачнай, прыгодніцкай, рамантычнай. І гэтага недастаткова, на думку І. Навуменкі, для характарыстыкі неардынарнага, шмат у чым цікавага, змястоўнага твора.

Паны ў аповесці чужыя, польскія. Яны абсалютна перакананы ў сваёй “вышэйшасці” над тутэйшым “быдлам”. Пісьменніку найбольш удаліся вобразы паноў-езуітаў Марцэвіча, Курачковіча, Завішы, Вольскага. Найбольш псіхалагічна пераканальны вобраз старой пані Вашамірскай. Бядуля паказвае сябе добрым майстрам іроніі, сатыры. Гэтыя мастацкія сродкі аказваюцца надзвычай прыдатнымі для стварэння псіхалагічных партрэтаў адмоўных герояў.

Паводле аповесці «Салавей» З. Бядуля напісаў п'есу «Салавей», затым рэжысёрам Крошнерам па матывах аповесці быў паставлены балет «Салавей» [3].

Аповесць “Набліжэнне” асобным выданнем выйшла ў 1935 г. і, на жаль, больш не перавыдавалася і нават не ўвайшла ні ў адзін з двух збораў твораў пісьменніка.

Аповесць, безумоўна, пабудавана на добра знаёмым пісьменніку жыццёвым матэрыяле, але аўтабіографічнай яе называць нельга. <...> Пра галоўнага героя аповесці Левіна, які выбіраецца з Вільні, што стала прыфрантавым горадам, пісьменнік нідзе не гаворыць, што ён літаратар, працаваў у “Нашай ніве”. Мы здагадваемся пра літаратурныя практикаванні героя, калі ён успамінае сваю яшчэ перадваенню пасаду ляснога прыказчыка... Аповесць невялікая па памеры, але мастак здолеў у ёй пераканаўча паказаць беларускую вёску часу першай сусветнай вайны, бежанства, страшэнную бядоту, нэндзу, пакуты простых людзей [3].

Аўтабіографічная аповесць “У дрымучых лясах” – апошні значны твор Бядуля. Аўтар малюе ў аповесці пра дзяцінства цэлую галерэю незвычайных людзей, а таксама падзей, якія мяжуюць з неверагоднымі і казачнымі [3].

4 “Язэп Крушынскі” як сацыяльна-псіхалагічны раман; проблематыка, сістэма вобразаў.

Раман «Язэп Крушынскі» быў нетыповым для творчасці З. Бядулі. <...> Можна даволі дакладна вызначыць жыццёвяя вытокі рамана <...>. Прататып галоўнага героя рамана пісьменнік бачыў, вывучыў яшчэ ў часы юнацтва, калі ва ўласнага бацькі працаваў канторшчыкам на сплаве лесу. Бацька пісьменніка прыкметным

прадпрымальнікам не стаў, але былі, відаць, побач іншыя, якім пашанцавала значна больш.

З.Бядуля, душэўна захапляючыся міфам, казкай, легендай, дасканала ведаў свет жулікаў, махінатараў, гандляроў і прайдзісветаў. Менавіта гэтыя прайдзісветы, гандляры-махляры агалілі, спустошылі лагойскія лясы, якія ў часы дзяцінства пісьменніка былі сапраўды «дрымучымі». Мінск 20-х гадоў быў прыгранічны горад. У нэпманскай Беларусі ён быў вельмі прыцягальным цэнтрам для кантрабандыстаў, валютчыкаў, розных іншых ліхвяроў. Таму і ў цэнтр свайго рамана пісьменнік ставіць менавіта такога ліхвяра, авантуристу, псіхалогію якога ведаў з даўніх часоў.

Язэп Крушынскі – па-свойму яркая, таленавітая, нават бліскучая ў здольнасці абводзіць вакол пальца людзей натура. <...> Калі і параўноўваць яго з якім-небудзь адметным літаратурным персанажам, то найбліжэйшым яго родзічам акажацца Астап Бэндэр з вядомых раманаў Ільфа і Пятрова «Залатое цяля» і «Дванаццаць крэслau».

Вядома, Язэп Крушынскі саступае ў талентах ліхвярства, махінатарства вялікаму камбінатару, поле ягонай дзеянасці вузейшае, але натура тая самая. Душа Язэпа Крушынскага, як і Астапа Бэндэра, прагне актыўнай дзеянасці і перш за ўсё ў імя грошай, натура гэтая невычэрпная ў канструяванні розных планаў, камбінацый, хітраспляценняў. <...> Раманы Ільфа і Пятрова па жанру сатырычна-гратэскавыя, «Язэп Крушынскі» З.Бядулі сацыяльна-бытавы са значным дамешкам фальклорна-родавай вобразнасці. Але сутнасці справы гэга не мяняе. Гутарка ідзе пра адну і ту ю значную сацыяльную з'яву. <...>

Дзеянне рамана пачынаецца з 1924 г. Калі ўважліва прыгледзімся да каларытнай, паўнакроўна намаляванай фігуры жуліка, прайдзісвета Язэпа Крушынскага, то пераканаемся, што ніякі ён не селянін, а значыць, і не культурны гаспадар. Ён не ведае, не любіць зямлі, сельскай гаспадаркі. Бо змалку, пасля смерці маці, ягоны бацька Сымон Чарнюк, «бондар і варажбіт», чалавек, «які ведаецца з нячыстай сілаю», адправіў чорненькага жававага Язэпку ў Мінск да багатага дзядзькі, які меў там дом і рэстаран.

Да з'яўлення «Язэпа Крушынскага» беларуская літаратура мела аповесць «Лялон Бушмар» Кузьмы Чорнага, крыху пазней яго ж «Трэцяе пакаленне», раман «Мядзведзічы» К. Крапівы, «Вязьмо» М. Зарэцкага, прысвечаныя вёсцы пярэдадня калектывізацыі. Тым часам ні ў адным з названых твораў няма такой прывязанасці палітыкі, ідэалогіі да рэальных падзеяў калектывізацыі, як гэта бачым у «Язэпе Крушынскім», хоць твор адлюстроўвае толькі паасобныя эпізоды стварэння калектыўных гаспадараў у 20-я гады.

<...> Крушынскі надзяяе маску рэвалюцыянера (пры паляках раздаў навакольным сялянам частку купленай за бесцань у памешчыка зямлі, за што арыштоўваўся, трохі сядзеў у турме, затым збег). Такім шляхам ён даводзіць сваё герайчнае мінулае барацьбіта за савецкую ўладу.

Крушынскі надзвычай спрытны дзялоч, які, прыкрываючыся сацыяльнай дэмагогіяй, правільна вытрыманымі ў палітычным сэнсе прамовамі, паказной грамадскай дзеянасцю (канцэрт у Курганішчы), хавае ад людзей сваю сапраўдную натуру драпежніка, хціўца, хапугі. У яго кожны крок разлічаны. Купляючы, напрыклад, косы для сялян бліжніх вёсак Дразды і Дзятлы, ён загадзя прыкідвае, якую матэрыяльную карысць гэта яму прыніясе.

Крушынскі – сапраўдны артыст. Ён настолькі ўдала карыстаецца сродкамі сацыяльнай мімікry, што нават людзі, якія яго добра ведаюць, не могуць на першым

часе разгадаць ягоную натуру. Вось забіты пагранічнікамі памагаты Крушынскага Рахмілька. Тут жа каля ягонага трупа Крушынскі прамаўляе палкую, пальмяную прамову ў абарону савецкай улады ад розных непажаданых для яе элементаў.

Ён страшэнна вынаходлівы. Едучы па дарозе і ўбачыўшы наперадзе нарад пагранічнікаў, ён выкідае з вазка штуку замежнага сукна, якое зрэшты падбірае селянін Цыпрун Ярэмчык і на гэтым сукне пападаецца. Калі небяспека падступае ўшчыльнную, Крушынскі раптам захворвае на «рак», пускаючы аб гэтым пагалоску на ўсё наваколле. <...>

Яшчэ адна любімая тэма пісьменніка прасочваецца ў «Язэпе Крушынскім» – тэма дзяцей, загубленага дзяцінства. <...> Не пашкадаваў Крушынскі дзяцей, звязаўся са Стэфкай, іхняй дамашній настаўніцай. Пані Ганна, дазваўшыся пра гэтую сувязь мужа, атруцілася. Увогуле Крушынскі цнатлівасцю не вызначаўся. Згвалціў Мэру, дачку кавала Лейбы, якая выйшла за «гоя», мясцовага сялянскага хлопца Марціна, не цырымоніўся з многім іншымі дзяўчатамі і жанчынамі [3].

Вобраз «Льва Талстога» (празвалі так з-за яго пышнай барады) – селяніна Мірона Гарбочыка удаўся Бядулю. Герой не вельмі адукаваны і пісьменны, хоць дваццаць гадоў прасядзеў пісарам у земскага начальніка. Ад сялянскай работы за гэты час адараўваўся, гаспадаркай правіла яго жонка Барбара. <...> Сялянскі «Леў Талстой» валодае вострым аналітычным разумам, назіральным вокам, схільнасцю разумець сапраўдную сутнасць людзей.[3]. Тры пісьменнікі – Кузьма Чорны, Змітрок Бядуля і Міхась Зарэцкі – выявілі ў жыцці, па сутнасці, адзін і той жа тып старога чалавека, які цягнецца да новага жыцця. У Кузьмы Чорнага гэта стары Тамаш («Зямля»), які ладзіць з моладдзю і марыць пра боты, якіх у яго ніколі не было, у З. Бядулі – «Леў Талстой», і нарэшце ў М. Зарэцкага, у рамане «Вязьмо» – «Галілей» [3].

Літаратура:

Асноўная

- 1 Лойка, А.А. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд. Ч.2. / А.А.Лойка. – Мінск, 1989. – С. 351–363.
- 2 Гісторыя беларускай літаратуры. (XIX – пач. XX ст.) / Пад. рэд. М.А.Лазарука і А.А.Семяновіча. – Мінск, 1998. – С. 386–413.
- 3 Гісторыя беларускай літаратуры XX ст.: У 4 тамах. – Т. 1. (1901 – 1920 гг.). – Мінск, 1999. – С. 319–334.

Дадатковая

- 4 Каваленка, В. Бядуля або згублены класік / В. Каваленка // Літ. і мастацтва. – 1994. – 23 снежня.
- 5 Каваленка, Вінцук. Самаразбурэнне ці Скамечаны лёс / В. Каваленка // Маладосць. – 1995. – № 10.
- 6 Кульбянкова, Іна. Ад сусветнай тугі да веры ў беларускі шлях. Паэзія Зм.Бядулі 1914–1919 гг. / І.Кульбянкова // Роднае слова. – 2000. – № 11.
- 7 Максімовіч, В. Паўтарэнне няпройдзенага / В. Максімовіч // Полымя. – 1999. – № 9.
- 8 Максімовіч, В.А. Дакастрычніцкая творчасць Змітрака Бядулі : сувязь з эстэтыкай сімвалізму і імпрэсіянізму / В.А. Максімовіч // Эстэтычныя пошуки ў беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя / В.А. Максімовіч. Мінск, 2000. – С. 261–283.
- 9 Навуменка, І. Ранні Бядуля / І.Навуменка // Полымя. – 1994. – № 11.
- 10 Навуменка, І. Змітрок Бядуля / І.Навуменка. – Мінск, 1995. (2-е выданне – Мінск, 2004).
- 11 Навуменка, І. На струнах душы: Жыццё і творчасць З.Бядулі / І.Навуменка // Роднае слова. –1996. – № 4.

12 Мельнікаў, З. П. “На горне души...”: Творчасць З. Бядулі і бел. літ. першай трэці XX ст. / З.П.Мельнікаў. – Брэст, 2001.

13 Стральцоў, М.Л. З плеяды першых / Міхась Стральцоў // Выбранае : проза, паэзія, эсэ / Міхась Стральцоў. Мінск, 1987. – С. 506–512.

14 Змітрок Бядуля // Баршчэўскі, Л.П., Васючэнка, П.В., Тычына, М.А. Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён: папулярныя нарысы / Л.П. Баршчэўскі, П.В. Васючэнка, М.А. Тычына. – Мінск: Радыёла-плюс, 2006. – С. 203–207.

15 Бядуля, З. Выбранныя творы / Змітрок Бядуля; Уклад., прадм., камент. У.Казберука. – Мінск: «Белкнігазбор», 2006. – 496 с.

16 Бядуля, З. Збор твораў: у 5 т. / З. Бядуля. – Мінск, 1985–1989.

Электронныя рэсурсы

17 Бядуля, Зм. Цікавыя звесткі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: <https://belarusianheroes.com/zmitrok.byadulya>

18 Бядуля, Зм. Творы / Зм.Бядуля. – Беларуская палічка. Беларуская электронная бібліятэка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://knihi.com/Zmitrok_Biadula/